

HO MOT 'T WIETER?

KEUKENTAFELGESPREKKEN MET BOEREN IN WINTERSWIJK

©2023

HO MOT 'T WIETER?

KEUKENTAFELGESPREKKEN MET BOEREN IN WINTERSWIJK

Eigenlijk onverwacht. Veel boeren uit Winterswijk doen enthousiast mee met de keukentafelgesprekken over de toekomst van hun bedrijf en het omringende platteland. Hun partner en opvolger zitten er vaak bij en praten volop mee. Ze zijn eerlijk over de knelpunten die ze ervaren, hun uitdagingen en dromen. Dat terwijl agrarisch Nederland in brand staat. In deze notitie staan de belangrijkste resultaten van de gesprekken op een rij.

WAAROM DEZE GESPREKKEN MET BOEREN?

GEBIEDSAANPAK VITAAL PLATTELAND WINTERSWIJK

De keukentafelgesprekken vinden in het eerste kwartaal van 2023 plaats in het kader van de Gebiedsaanpak Vitaal Platteland Winterswijk. Deze aanpak is erop gericht een toekomstperspectief te ontwikkelen voor het buitengebied in de gemeente Winterswijk. Dat gebeurt in opdracht van provincie Gelderland, gemeente Winterswijk, Waardevol Cultuurlandschap (WCL) en waterschap Rijn & IJssel.

Landbouw is een van de bouwstenen van de gebiedsaanpak. De andere acht bouwstenen zijn: waterkwantiteit en bodem- en waterkwaliteit, natuur, energietransitie, recreatie, landgoederen, wonen & werken, cultuur & landschap.

Voor de bouwsteen landbouw stelt DLV Advies een landbouwverkenning op. Betrokkenheid van agrarische ondernemers is daarbij van groot belang. Vanuit die gedachte zijn keukentafelgesprekken gevoerd met verreweg de meeste boeren in de gemeente. De conclusies en aanbevelingen uit deze gesprekken worden anoniem verwerkt in de landbouwverkenning.

“In ons buurtschap zijn nog maar drie bedrijven over. Tien jaar geleden waren er nog tien. Ho mot ‘t wieter?”

GROTE BEREIDHEID OM MEE TE DOEN

HET HELE GEZIN ZIT KLAAR

Op 19 december 2022 vindt een landbouwbijeenkomst plaats in Meddo over de agrarische ontwikkelingen in de gemeente. Deze bijeenkomst is georganiseerd door Stefan te Selle, Rudie te Selle en Alfred Scholten. Zij zijn nauw betrokken bij de Gebiedsaanpak Vitaal Platteland Winterswijk.

De ongeveer 100 aanwezige boeren worden tijdens de bijeenkomst geïnformeerd over de landbouwverkenning. De oproep is om mee te doen aan de keukentafelgesprekken.

Alle bedrijven met een agrarische bestemming in Winterswijk zijn vervolgens per brief uitgenodigd voor een keukentafelgesprek. De belangstelling hiervoor is groot. De gesprekken met de ondernemers zijn gevoerd door de agrarische adviseurs/coaches Monique te Kieffe, Lizanne Roeleven, Frans Baack en Rob Huinink.

Kerdoel van de gesprekken, inclusief de daarbij horende enquête, is om een beeld te krijgen hoe de ondernemers aankijken tegen hun huidige bedrijf, de knelpunten daarin en hun visie op de toekomst. De kernvraag is eigenlijk: wat willen de boeren zelf?

Totaal zijn 225 ondernemers benaderd. Hiervan willen er 32 niet meedoen. Vaak zijn dit oudere ondernemers die al gestopt zijn en nog een geringe omvang hebben. Met 184 ondernemers zijn gesprekken gevoerd. Een klein aantal moet nog worden bezocht.

Per bedrijf is een vragenlijst ingevuld. Als er twee maten of vennoten in de maatschap zijn (meestal vader en zoon), zijn de gegevens van de jongste in de vragenlijst opgenomen.

De bereidheid onder de ondernemers en hun gezinsleden om een open gesprek over de huidige en toekomstige bedrijfssituatie te voeren, blijkt groot. Vaak zit het hele gezin klaar en ze nemen er ruim de tijd voor. Het feit dat een aantal agrarische ondernemers nauw betrokken is bij de Gebiedsaanpak Vitaal Platteland Winterswijk blijkt een stimulans om mee te doen.

“Goed dat je bij de mensen thuis komt, want zo krijg je meer respons en de mensen die anders niets zeggen, komen ook aan het woord.”

“We gunnen ons geen tijd om even te praten over de toekomst van ons bedrijf. Door dit gesprek merken we dat we dit toch af en toe moeten doen.”

WANTROUWEN EN BOOSHEID

Onder de meeste ondernemers heerst wantrouwen richting de overheid. Dat heeft veel te maken met de aangescherpte regelgeving in de afgelopen jaren en de veranderingen daarin die niet worden begrepen. De actuele ontwikkelingen in het stikstofbeleid en de mogelijke consequenties daarvan voor het eigen bedrijf (ben ik wel of niet piekbelaster?) dragen aan dat wantrouwen bij. Daar komt bij dat in de periode dat de gesprekken plaats hebben duidelijk wordt dat de derogatie versneld wordt afgeschaft. Dat heeft enorme financiële gevolgen voor grondgebruikers.

Effect van het wantrouwen is dat een aantal ondernemers zich afvraagt wat met de resultaten van de keukentafelgesprekken gebeurt. De belofte aan de ondernemers dat de gegevens anoniem worden verwerkt, dient vanzelfsprekend gehonoreerd te worden.

Veel ondervraagde ondernemers zijn boos, ze ervaren het beleid als onrechtvaardig en ondoelmatig voor natuur en landschap. Die boosheid moet eerst weg voordat zij bereid zijn hun bedrijfsvoering aan te passen. Hier ligt een belangrijke opgave voor de partijen die actief zijn in de Gebiedsaanpak Vitaal Platteland Winterswijk: gemeente, provincie, waterschap, Stichting Waardevol Cultuurlandschap Winterswijk (WCL), Ministerie van Landbouw Natuur en Visserij. Actieve participatie van boeren is randvoorwaarde voor het slagen van deze aanpak.

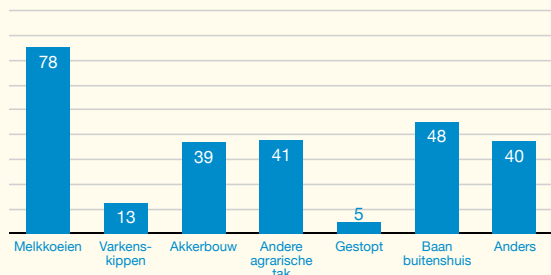
Veel boeren willen graag boer zijn. Buiten aan het werk en de band met de dieren, de natuur en met de vorige generaties. De kennis die ze in kunnen zetten, met de trekker op het land werken, het contact met de burens en collegaboeren. Het is een 'manier van leven'. Dit zijn ook redenen die het zo lastig maken om te stoppen.

“Op een gegeven moment kom je op een punt van “stik er maar mee”. De kostprijzen stijgen, maar het landschaps- onderhoud wordt niet betaald. De melkprijs is nu nog goed. Maar wat als ie fors daalt?”

OMVANG BEDRIJVEN, KNELPUNTEN EN BEDRIJFSSTRATEGIE

In dit deel geven we een impressie van de belangrijkste resultaten van de keukentafelgesprekken.

Grafiek 1 Huidige situatie

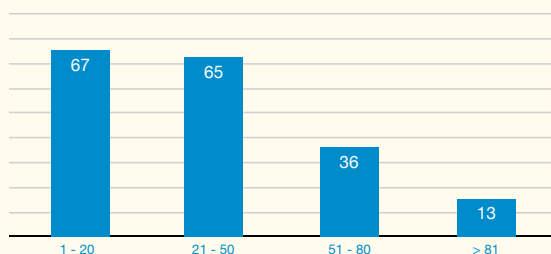
Grafiek 1 geeft de huidige bedrijfsituatie aan in welke agrarische sectoren de ondernemers actief zijn. Meerdere antwoorden zijn mogelijk, omdat boeren vaak actief zijn in verschillende sectoren. De melkveehouderij springt eruit. De intensieve veehouderij (varkens, kippen) is afgelopen jaren snel in aandeel afgenomen.

In de categorie andere agrarische takken gaat het vooral om jongveeopfok, vleesvee, geiten, schapen en paarden.

Bedrijven die actief zijn in de recreatie of zorg op de boerderij zijn opgenomen in de categorie 'anders'.

Uit grafiek 1 blijkt ook dat ongeveer de helft van de ondernemers arbeid verricht buiten het eigen bedrijf of een tak buiten de landbouw heeft. Dat is vaak noodzakelijk vanwege de extra inkomsten. Of het gaat om de bedrijfsopvolger die buitenshuis werkt om de jaren te overbruggen tot de definitieve overname van het bedrijf.

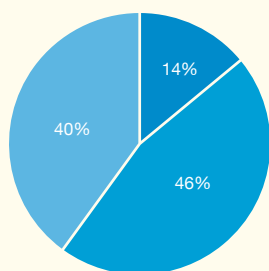
Grafiek 2 Oppervlakte grond per bedrijf in hectares

Bedrijfsoppervlakte (eigendom, pacht en huur) en omvang van de veestapel van agrarische bedrijven in Winterswijk zijn gemiddeld kleiner dan in de rest van het land. Zo heeft 40 % van de melkveehouders minder dan 70 koeien. Ook de oppervlakte grond per bedrijf ligt onder het landelijk gemiddelde, zeker in de melkveehouderij.

Er is een aantal ondernemers in Winterswijk dat gestopt is met het houden van dieren, maar hun grond in eigen gebruik houden vanwege fiscale overwegingen. De op deze grond geteelde gewassen komen ten goede aan de Winterswijkse landbouw.

Grafiek 3 Melkkoeien per bedrijf

■ 0-70 koeien/bedrijf 32 bedrijven (40%)
 ■ 71-140 koeien/bedrijf 37 bedrijven (46%)
 ■ >140 koeien/bedrijf 11 bedrijven (14%)

De gemiddeld kleinere bedrijfsomvang wekt geen verbazing gezien de historie van het gebied en het kleinschalige landschap. Het coulissenlandschap remt de schaalvergroting die elders wel plaatsvindt.

Het kleinschalige landschap - dat overigens door veel boeren wordt gewaardeerd - zet ook in de toekomst waarschijnlijk een rem op de bedrijfsontwikkeling. Dit werkt kostprijsverhogend.

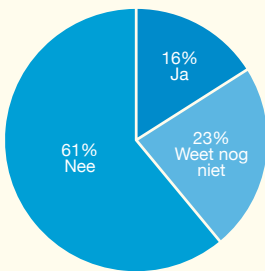
“De uitdaging is om een rendabel bedrijf te houden in een waardevol cultuurlandschap.”

De in vergelijking met de rest van Nederland kleinere bedrijfsomvang uit zich ook in de opvolgingssituatie. Van de ondernemers die we gesproken hebben, is 50% ouder dan 55 jaar. Daarvan heeft slechts 16% een opvolger.

We hebben gekozen voor de leeftijd van 55 jaar, omdat dit een belangrijke leeftijd lijkt te zijn om wel of geen investeringen te doen. Grote investeringen vergen vaak een langere aflossingstermijn dan 10 jaar.

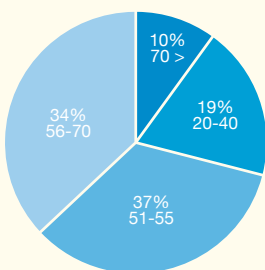
Grafiek 4 Ouder of gelijk aan 55 jaar en opvolging

Uit grafiek 4 blijkt dat op verreweg de meeste bedrijven met een bedrijfshoofd van 55 jaar of ouder geen opvolger klaar staat. Slechts 16% van de ondernemers ouder dan 55 jaar weet zeker dat het eigen bedrijf wordt overgenomen, bij 23% is dat nog onduidelijk.

“Houden we voldoende boeren in Winterswijk over?”

Grafiek 5 Leeftijd van de jongste ondernemer

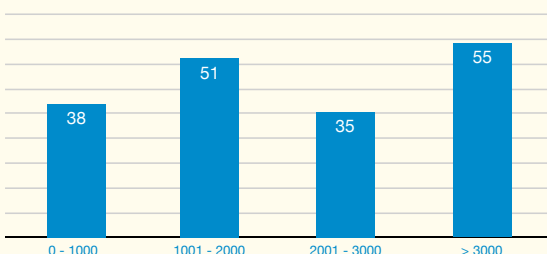

Als we kijken naar de leeftijd van de jongste ondernemer van alle bezochte bedrijven dan is de leeftijd op 19% van de bezochte bedrijven in de leeftijdscategorie tussen 20 en 40 jaar. In de categorie ouder dan 70 jaar valt 10% van de ondernemers (grafiek 5).

De meeste bedrijven in Winterswijk bevinden zich op een relatief korte afstand van een Natura 2000-gebied. Op ongeveer de helft van de bedrijven is dat minder dan 2 kilometer. De ondernemers van deze bedrijven maken zich grote zorgen over het stikstofbeleid. Dat geldt overigens ook voor boeren op bedrijven iets verder weg.

“We boeren in een coulissenlandschap dat we waarderen, maar het moet geen park worden.”

Grafiek 6 Afstand tot Natura 2000-gebied in meters

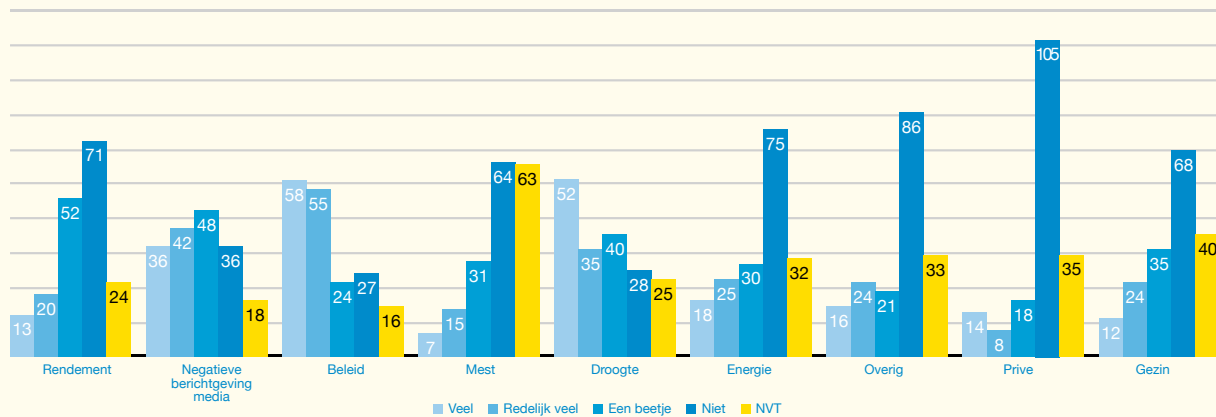

De invulling van de stikstofregels is nog onduidelijk, maar waarschijnlijk krijgen ook bedrijven verder dan 2 kilometer van een Natura 2000-gebied met aangescherpte regelgeving te maken.

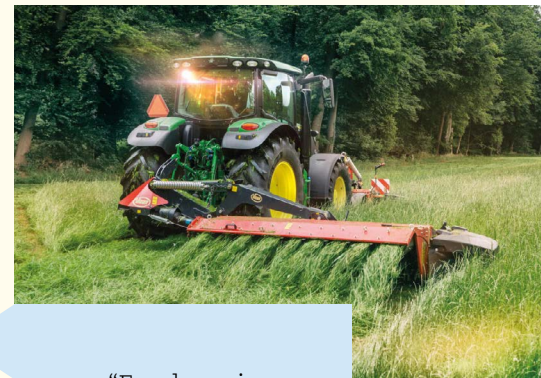
Gevraagd is of de bedrijven beschikken over een NB-vergunning. Van de 182 ondernemers die hierop antwoord wilden geven, hebben er 125 zo'n vergunning, 17 hebben die niet en bij 40 bedrijven is dit, volgens de ondernemers, niet aan de orde. PAS-melders zijn er in Winterswijk bijna niet.

Bij de mogelijke knelpunten zoals die worden ervaren (meerdere antwoorden waren mogelijk) springen er een paar uit.

Grafiek 7 Knelpunten

- Het overheidsbeleid wordt door bijna driekwart van de ondernemers ervaren als een knelpunt (veel en redelijk veel). Het gaat hierbij niet alleen om de landelijke milieuregels op het gebied van stikstof en waterkwaliteit. Nogal wat boeren hebben moeite met het ruimtelijke beleid van de gemeente. Zij ervaren een moeizaam, langdurig proces als een vergunning gewijzigd moet worden. Waarbij zij de medewerking van de gemeente missen. Sommige boeren willen een rood-voor-rood traject. We horen terug dat dit in een paar gevallen goed is gegaan. Vaker horen we dat dit een langdurig en lastig proces is.

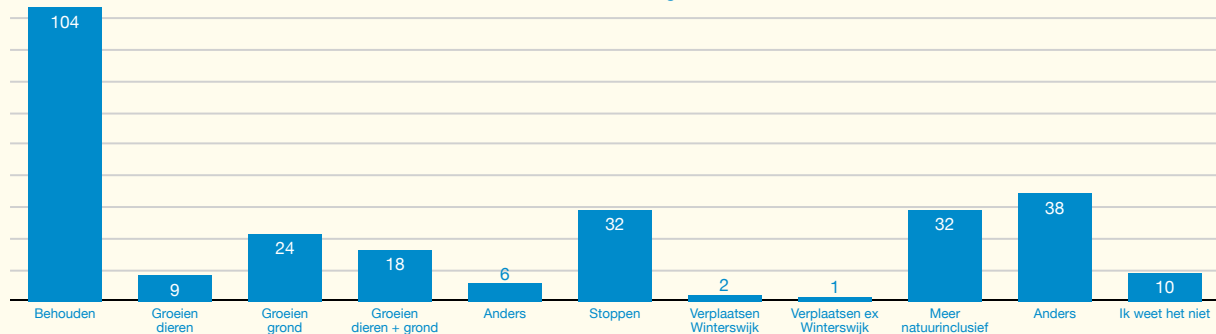
“Een boer is volgens de media een vervuiler of een crimineel.”

- Bijna twee derde van de ondernemers zegt de toenemende droogte in de afgelopen jaren te ervaren als knelpunt. Hitte en langdurige droogte leiden tot dalende hectareopbrengsten in de grondgebonden teelten, terwijl beregening aan banden wordt gelegd.
- De berichtgeving in de media over ontwikkelingen in de agrarische sector ervaart ongeveer de helft van de ondernemers als negatief. Dat leidt tot spanning, onvrede en boosheid.
- Het rendement van het bedrijf wordt door de meeste ondervraagden niet gezien als knelpunt. Althans, zo wordt dat in het keukentafelgesprek gezegd.
- Op dit moment zijn er minder spanningen op liquiditeit in de melkveehouderij, door de hoge melkprijs in 2022 en begin 2023. Op lange termijn zijn er wel zorgen. Het moment van de gesprekken is belangrijk voor het ervaren van financiële knelpunten. Wat hierbij ook meetelt is dat er nogal wat oudere ondernemers zijn die afbouwen. Zij ontvangen AOW en nog wat inkomen uit hun bedrijf, bijvoorbeeld pacht. Deze ondernemers zullen het agrarische rendement niet als een knelpunt ervaren, ook al zijn de agrarische inkomsten laag. Dat neemt niet weg dat er zeker ook bedrijven zijn die er financieel goed voor staan. Dat blijkt uit het volgende citaat: “Het gaat goed met mijn bedrijf en ik ben blij en trots dat ik boer ben.”
- Maar een ander, een jonge ondernemer, zegt: “Ik zit in een enorme tweestrijd: stoppen of doorgaan? Het voelt als een strijd tussen hoofd en hart. Ik voel me hier vaak somber over.”

Tijdens de keukentafelgesprekken is gevraagd naar de toekomststrategie van de ondernemer. Ook hier zijn meer antwoorden mogelijk. Een paar strategieën springen eruit.

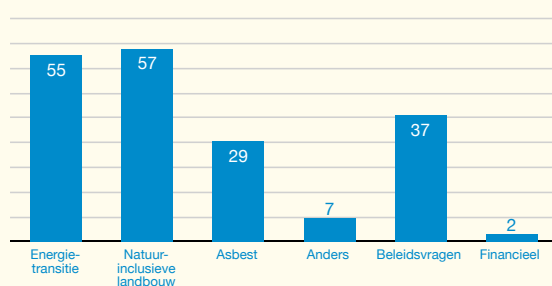
Grafiek 8 Strategie

- Iets meer dan de helft van de boeren (104) wil het bedrijf houden zoals deze nu is, in dieren en in grond. Met de hoge prijzen voor grond en productierechten is uitbreiding een optie die niet als reëel wordt gezien. Behouden kan ook betekenen dat de ondernemers in ieder geval niet willen afnemen in omvang. Eénenvijftig bedrijven zegt te kiezen voor groei in aantal dieren, areaal grond of beide. In bijna alle gevallen gaat het om een voorzichtige groei, een paar koeien per jaar of koop van een perceel.
- Er is een groep jonge agrarische ondernemers (jonger dan 50 jaar) die overweegt met het bedrijf te stoppen.
- Tweeëndertig ondernemers zeggen perspectief te zien in natuurinclusieve landbouw. In de meeste gevallen gaat het hier om kleine of hobbymatige bedrijven.
- De categorie 'anders' (38) betreft ondernemers die zich willen richten op nieuwe activiteiten. Het aantal boeren dat nadenkt over bedrijfsverplaatsing is minimaal. Drie ondernemers noemen dit als strategie.

“Dit was een erg prettig gesprek. Wij zitten bijna nooit om tafel. Ik merk dat ik veel meer moet communiceren met mijn opvolger en met mijn vrouw.”

Grafiek 9 Behoeftte aan

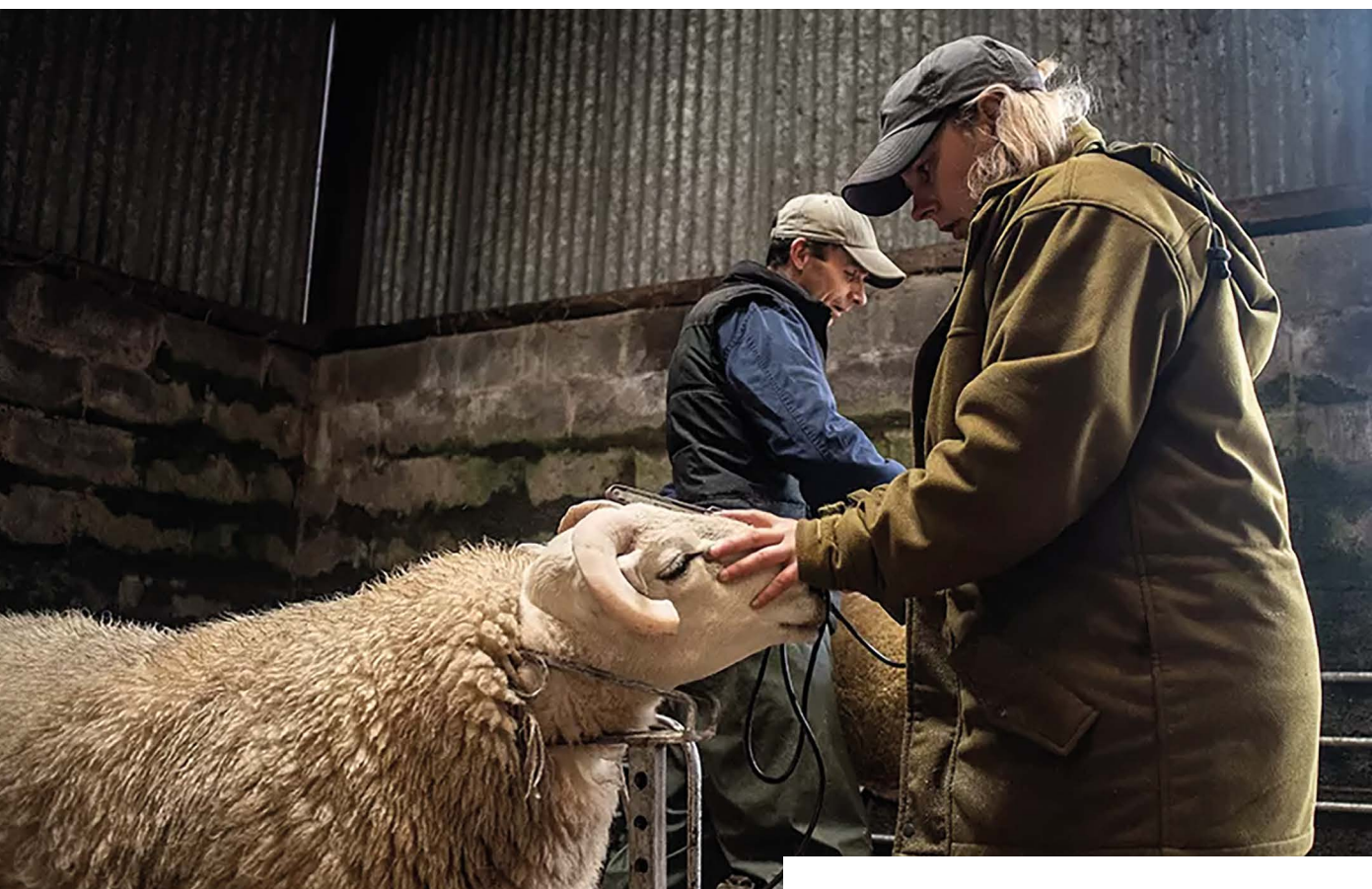

In het keukentafelgesprek is de behoefte gepeild aan verdere ondersteuning op bedrijfsmatig of sociaal vlak. 46 ondernemers zeggen behoefte te hebben aan een vervolg op de gesprekken in de vorm van coaching. Het gaat dan om begeleiding bij het overnameproces, bedrijfsontwikkeling of bijvoorbeeld bedrijfsbeëindiging. Een goede communicatie tussen de betrokken gezinsleden is daarbij essentieel. Dat verloopt lang niet altijd soepel. Een agrarisch coach kan hierbij hulpzaam zijn.

Wat betreft de bedrijfsmatige ondersteuning zeggen ondernemers behoefte te hebben aan informatie en begeleiding op het gebied van vooral energie, natuurinclusieve landbouw en beleid. Bij beleid gaat het dan met name om het ruimtelijke beleid van de gemeente (bouw, verbouw, sloop) en om snelle besluitvorming en medewerking van de gemeente op deze dossiers.

Aan de ondernemers is op verzoek van het waterschap de extra vraag gesteld of een medewerker van het waterschap contact mag opnemen om te praten over het (toekomstige) waterbeheer. Daarop zeggen 78 ondernemers ja.

GROTE BEHOEFTE AAN LANGE TERMIJN VISIE EN PERSPECTIEF

Op basis van de enquête en de daarop volgende 184 gesprekken met de ondernemers trekken we de volgende conclusies:

- Van de agrarisch ondernemers van 55 jaar en ouder heeft 84% geen opvolger of weet dat nog niet. Slechts 16% van de ondernemers van 55 jaar en ouder heeft zeker een opvolger.
- Op circa de helft van de bedrijven wordt (een deel van) het inkomen buiten het agrarisch bedrijf verdiend.
- Ruim de helft ervaart het rendement in meer of mindere mate als knelpunt.
- Er is een groep jonge agrarische ondernemers die overweegt met het bedrijf te stoppen.
- Door de keukentafelgesprekken te voeren, trad bewustwording op over de knelpunten en de situatie van het bedrijf.
- Ondernemers vonden het nuttig om met een onafhankelijk persoon een vertrouwelijk gesprek te voeren, waarin vragen werden gesteld over onder andere de toekomst van het bedrijf, de onderlinge communicatie in het gezin en het welbevinden van de ondernemer en zijn gezinsleden.

AANBEVELINGEN NAAR AANLEIDING VAN DE KEUKENTAFELGESPREKKEN

De keukentafelgesprekken zijn positief ervaren en hebben veel informatie opgeleverd over de situatie in de landbouw en de door ondernemers ervaren knelpunten. Op basis hiervan doen we een aantal aanbevelingen:

- Geef boeren langdurige contracten om het natuur- en landschapsonderhoud uit te voeren. Kortetermijncontracten bieden geen betrouwbaar verdienmodel. Zorg voor contracten van minimaal 20 jaar.
- Boeren hebben grote behoefte aan duidelijkheid over de wet- en regelgeving. Nodig is een langetermijnvisie van de overheid op landbouw, zowel van het Rijk, de provincie als de gemeente.
- Boeren missen een goede en betrouwbare rood-voor-rood regeling. Zo'n regeling geeft mogelijkheden om een transitie op het erf te maken en/of woningen voor starters te realiseren in plaats van stallen. Deze woningen zouden vooral in de kernen gesitueerd moeten worden.
- Winterswijk heeft een aantrekkelijk cultuurlandschap. Toeristen waarderen de agrarische bedrijvigheid op het platteland. Zorg er daarom voor dat het buitengebied aantrekkelijk blijft voor boeren. Dan blijven de toeristen het gebied bezoeken.
- Het is wenselijk dat grond die vrijkomt beschikbaar blijft voor de boeren in Winterswijk en dat deze grond herverkaveld kan worden. Dit vraagt om actie door de overheid.
- Het contact met het waterschap wordt niet altijd als constructief ervaren. Er is behoefte aan een vast contactpersoon en aan een adequate beantwoording van vragen.
- Boeren vinden dat vrijkomende productierechten in Winterswijk behouden moeten blijven voor Winterswijkse boeren. Dat vraagt om regie door de overheid.
- Een terugkoppeling van de keukentafelgesprekken en communicatie over het vervolg van de bouwsteen landbouw is zeer gewenst. Deelnemers aan de keukentafelgesprekken verwachten een verslag van de gesprekken.
- Boeren die willen stoppen of nadenken over stoppen geven aan begeleiding nodig te hebben bij het beëindigingsproces. Hoe te stoppen? Wat daarna te doen? Ook boeren die hun bedrijf willen overdragen hebben veel vragen over het proces van overdragen. Het geeft rust om hierover te kunnen sparren.
- De keukentafelgesprekken worden door veel boeren positief gewaardeerd. Ons voorstel is om dit project in een of andere vorm voort te zetten zodat het contact met de boeren in stand blijft.
- De transitie van de landbouw die de komende jaren onvermijdelijk een grote rol gaat spelen, ook in Winterswijk, vraagt om zorg voor boeren.
- Boer blijven in Winterswijk moet mogelijk blijven.
- Latente ruimte in de vergunning van bedrijven moet behouden blijven. Dat geeft de mogelijkheid om te ontwikkelen.
- Ons advies is om niet alleen piekbelasters op te kopen, maar juist bedrijven die géén piekbelaster zijn. Piekbelasters uitkopen kost veel geld, tijd en energie. Bij bedrijven waar een goede financiële regeling het mogelijk maakt om te stoppen, is sneller resultaat te behalen met minder moeite, tijd en geld.

“Boeren met de natuur moet beloond worden. Tot nu was het een schadevergoeding, daar kun je niet van leven. Als je 10% van de grond kwijtraakt, dan moet die ander 90% extra beloond worden.”

HO MOT 'T WIETER?

Gemeente Winterswijk
Stationsstraat 25
7101 GH Winterswijk
gemeente@winterswijk.nl
www.winterswijk.nl

Te Kieft Coaching
Wandersweg 8
7104 DD Winterswijk Meddo
monique@tekieftecoaching.nl
www.tekieftecoaching.nl

Roeleven & Co
Dupondiusstraat 36
6515 DH Nijmegen
info@roeleven-co.nl
www.roeleven-co.nl